

Lauri Salpakari ja Väinö Linnan pappiskuva

Hiljattain on käyty keskustelua Väinö Linnan *Tällä Pohjantähden alla* -trilogiassa esiintyvän papin Lauri Salpakarin historiallisesta uskottavuudesta. Dosentti *Tarja-Liisa Luukkanen* esitti, ettei Salpakarin kaltainen pappi olisi ollut mahdollinen Pentinkulmalla viime vuosisadan alussa. Sen ajan papisto oli miltei poikkeuksetta kotoisin maalta ja lähtöisin suomenkielisestä taustasta toisin kuin helsinkiläislähtöinen, alun perin ruotsinkielinen Salpakari. Suomalaisen papiston sosiaalishistorian kannalta tämä pitää varmasti paikkansa.¹ Vertailu todelliseen historiaan on kuitenkin kirjallisuudentutkijan näkökulmasta hyvin yksioikoinen tapa lukea historiallista romaania. Lukemalla *Pohjantähti*-trilogiaa ensisijaisesti kuvauksena Suomen historiasta ei tehdä oikeutta Linnan romaanille.

Historiaa vai kaunokirjallisuutta?

Pohjantähti-trilogiaan liittyy monia muitakin kysymyksiä, jotka ovat askarruttaneet niitä, joiden mielestä historiallisen romaanin on vastattava ainakin pitkälle historiankirjoituksen vaatimuksia. Kiihkeimmät keskustelut ja sanasodat Linnan kirjailijanuran varrella onkin käyty siitä asiasta, kuvaako Linna luotettavasti Suomen historiaa. Historiantutkimuksen asiantuntijoiden mielestä – ei ainoastaan *Pohjantähti*-trilogian ilmes-
tymisen aikoihin vaan näköjään edelleen – Linna saa kaikessa rauhassa olla ensisijaisesti kirjailija, koska luotettava historiankuvaaja hän ei ole. Eino Jutikkala kirjoitti Linnan ja historianprofessoreiden käymän *Pohjantähti*-väittelyn aikoihin Suomalaisessa Suomessa – silloin oli kyse vuoden 1918 tapahtumien luotettavasta kuvaamisesta –, että tuntui ”toivottomalta lähteä niin heikkojen aseiden kuin tosiasia-
in avulla taisteluun päänäpintymäin valtavaa voimaa vastaan”. Hän ei maininnut suoraan Linnan nimeä, mutta tarkoitti kyllä häntä.

Jos liikutaan puhtaasti historiantutkimuksen tasolla, Linnan trilogiasta löytyy kyllä ”epähistoriallisuuksia”. Opettajani Suomen historian emeritusprofessori *Viljo Rasila*

1 *Luukkanen* 2005, 379–383; Suomen seurakunnissa oli toki myös ruotsinkielisen taustan omanneita pappeja. Erikoinen yhteensattuma on, että Miehhikkälän kirkkoherra Lauri Rautajärvi (1890–1973), jonka ”rautaiselta” kalskahtavaan nimeen Linna sota-aikana törmäsi Miehhikkälässä ja joka sai sitten lainata sukunimensä Pentinkulman opettaja Rautajärvelle, oli alkuaan nimeltään Blomgren ja lähtöisin ruotsia puhuneesta perheestä. Rautajärvi toimi 1924–1960 kirkkoherrana Miehhikkälässä. Ks. *Modeen & Modeen & Kankaanpää* 1997; *Varpio* 2006, 131.

listasi jo ensimmäisen osan ilmestyttyä useita historiallisia anakronismeja. Hiljattain hän kiinnitti eräässä keskustelussa huomiota siihen, että Linnan trilogiasta puuttuu lähes kokonaan suuri vuosisadan alun hämäläisen maaseudun kerrostuma, sosiaalisesti torppareiden alapuolella ollut väestö. Romaani ei tässä mielessä näytä olevan sopu-soinnussa historiallisen todellisuuden kanssa.²

Myös kysymys sivistyneistön kuvaamisesta muodostui jo aikalaisarvostelun yhdeksi kiistakysymykseksi. *Vartija*-lehden arvostelijan *Seppo Postin* mielestä kirkkoherra Salpakarin henkilökuvasta näytti jääneen pois keskeinen osa hänen työstään. Vaikka kirkko ja uskonto ovat näkyvässä asemassa Linnan trilogiassa, ne kuuluvat Postin mukaan vain juhlapuheisiin eivätkä luo ihmisten tekoja. ”Kaiken tapahtumisen yllä liikkuu kristinuskolle vieras epätoivon, keskinäisen epäluulon ja katkeruuden henki”, Posti kirjoitti. Romaanissa ”toivon kannattajat kuolevat”. Postin kritiikkiin lomittuu kuitenkin merkittävä kysymys: kytkeytykö papin hahmoon sittenkin vertauskuvallisesti toivon siemen, hän kyseli. Pappilahan sijaitsi kaukana kirkolta, raivaamattoman suon ääressä.³ – Tähän romaanin vertauskuvalliseen puoleen palaan vähän jäljempänä.

Tärkeätä on huomata, että romaani poikkeaa historiankirjoituksesta. Se estetisoi aina tietyllä tapaa kuvaamansa historian, tekee siitä korostetusti kaunokirjallisuuden ainesta. Se esittää asioita sellaisissa suhteissa, jotka historiatieteessä eivät ole perusteltuja, mutta kaunokirjallisessa esityksessä mielekkäitä ja tehokkaita. Jos Linnan trilogian arvoa ja merkitystä lähdetään ratkomaan siitä lähtökohdasta, kuinka hyvin se vastaa Urjalan historiallista todellisuutta tai yleisemmin 1900-luvun alkupuolen suomalaisen maaseudun todellisuutta, romaanille ei tehdä oikeutta eikä sitä oteta vakavasti. Sanataideteoksen inhimillinen todistusvoima on toisaalla. Linnan trilogia ei viittaa vain yhteen taustakertomukseen, joka olisi esimerkiksi Suomen torpparilaitoksen kehitys tai vuoden 1918 historia, vaan siihen lomittuu useita merkityksellisiä taustakertomuksia. Romaani on ikään kuin monikanavainen radiolähetin, josta kuuluu samanaikaisesti useita lähetysasemia, ja vastaanottajan asiantuntemuksesta ja intresseistä riippuu, mitä hän romaanista pystyy löytämään.

Tieteellisen historiankirjoituksen kritiikkinä tai oikaisuyrityksenä *Pohjantähti*-trilogiaa voikin pitää vain välillisesti, virikkeenantajana. Se oli ehdotus, joka herätti hedelmällistä keskustelua ja asetti tarjolle vastausmahdollisuuksia.

Nyt voidaan tietenkin kysyä, miksi Linna itse omaksui romaaniensa ilmestyessä ja varsinkin sen jälkeen niin halukkaasti historianselittäjän ja -kirjoittajan roolin – tähän seikkaanhan myös Luukkanen osaksi perustaa kritiikkinsä. Eikö Linna uskonut teostensa kirjalliseen arvoon ja merkitykseen? Ainakin jonkinlaisen vastauksen tarjoaa 1950- ja 1960-luvun suomalainen kirjallinen elämä. Linnan pääteokset eivät realistisina ja näennäisesti suorastaan dokumentaarisina romaaneina saaneet johtavien nuorten kirjailijoiden ja kriitikoiden hyväksyntää. Lisäksi ne olivat koko kansan lukemistoa, mikä sekkin oli ajan kirjallisen eliitin mielestä epäilyttävää. Linna ei täyttänyt 1960-luvun yhteiskunnallisten aktivistienkaan, uuden kulttuuriväestön, odotuksia. *Poh-*

2 Sama historiallinen ’vastaamattomuus’ koskee myös Linnan *Tuntematonta sotilasta*. Romaanin kuvaama konekiväärijoukkue ei kiinteydessään vastaa Linnan sodanaikaista konekiväärijoukkuetta, jossa miehistö ja upseeristo vaihtuivat tavan takaa. Romaani edellytti tiiviimpää ihmissuhteiden verkostoa.

3 *Posti* 1962, 278.

jantähti-trilogian vastaanotossa nokkelat kriitikot pitivät teosta kirjallisessa mielessä täysin vanhentuneena ja Linnaa menneisyyden kirjailijana – missä he tosin erehtyivät pahasti. Tässä tilanteessa kirjailija lähti korostamaan historiantutkimuksellisen puolen tärkeyttä tuotannossaan. Linna hyväksyi suuren lukijakunnan historiapainotteisen tulkinnan, joka antoi täyden tunnustuksen hänen työnsä. Tämän päivän näkökulmasta on kuitenkin viisaampaa uskoa itse trilogiaa kuin Linnan silloisia tulkintoja siitä.

Voitaisiinko Lauri Salpakari nähdä muulla tavalla kuin Urjalan kirkkoherrana? Ja olisiko hänen tarinassaan suhteessa vuoden 1918 tapahtumiin tällöin jotakin merkittävää, myös kirkon kannalta? Näihin kysymyksiin pyrin jatkossa vastaamaan.

Raamatulliset viitteet Linnan teoksissa

Ensimmäinen kehys, josta käsin *Pohjantähti*-trilogian ja siinä esiintyvän kirkkoherran merkitystä voi lähteä avaamaan, on Linnan oma uskonnollisväritteinen pohdinta. Sillä oli merkittävä rooli kirjailijan elämässä hänen tärkeinä kehitysvuosinaan 1940-luvun lopulla ja 1950-luvun alussa, ja se panee etsimään *Pohjantähti*-trilogian erästä tärkeitä taustatarinaa, nimittäin raamatullista.

Kirjailijan oman kertoman mukaan hänen suhteensa uskontoon ja kirkkoon oli alun alkaen tietynlainen maaseudun ihmisille tyypillinen auktoriteettisuhde: kirkko ja papisto olivat enemmänkin normisto ja maallinen auktoriteetti kuin hengellinen instituutio.⁴ Jokapäiväisen elämän kiellot ja käskyt, joita isoäiti oli painottanut ja joista äiti huolehti, olivat kyllä pohjautuneet viime kädessä kristilliseen normistoon. Jumalasta ei puhuttu, koska ei oltu sillä tavalla uskonnollisia, mutta vaikeneminenkin kieli tietystä auktoriteetista. Toisaalta koulun aamuhartaudet olivat eräänlainen sosiaalinen symboli, joka vaati kuuntelemaan hiljaa, vaikka ei herättänytään erityisiä uskonnollisia tunteita. Rippikoulukin meni ohitse suurempia hengellisiä jälkiä jättämättä, hyvällä lukupäällä ”pakollisista kuvioista” oli helppo suoriutua. Joulukirkkoon Linna koki lapsena osallistuneensa enemmän matkan tarjoaman elämyksen kuin uskonnollisen tunteen vuoksi.⁵

Vasta murrosiässä alkaneen ahkeran lukemisen aikana Jumalan rooli alkoi kiinnostaa Linnaa periaatteellisemmalta kannalta. Esikoisteoksen *Päämäärän* (1947) kiihkeät uskonnolliset pohdiskelut eivät tosin nousseet hengellisen elämänsisällön kaipuusta, vaan pikemminkin kapinallisuudesta Jumalalle varattua maallista auktoriteettiasemaa vastaan. Linna ei kokenut itseään Jumalan kieltäjäksi, koska se olisi merkinnyt hänen mukaansa joka tapauksessa aktiivista suhdetta Jumalaan, sidoksisuutta, tunnustamista. Kirjailijanuran alkuvaiheessa, sodanjälkeisessä arvojen vararikossa, taustalle joutunut uskonto oli Linnan mielessä menettänyt merkitystään, mutta se näyttäytyi hämärästi vielä jonkinlaisena oljenkortena – siitä huolimatta, että Linna ei ollut mielenlaadultaan varsinaisesti uskonnollinen.

4 Linna on selostanut suhdettaan kirkkoon ja uskontoon professori *Pertti Virtarannan* tekemissä kirjailijahaastatteluilissa (1973–1974), joiden nauhoituksia samoin kuin litterointeja säilytetään Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen arkistossa. Lisäksi hän sivuaa kirkkoa ja uskontoa muutamissa esseissään ja artikkeleissaan: ”*Torjuttu kuolema*” (1964), ”*Syyparka*” (1967), jotka sisältyvät Linnan teokseen *Esseitä* (2000).

5 *Virtaranta* 1973, 810–812.

Koko tämä problematiikka heijastuu erityisen väkevästi ”Messiaan” nimellä tunnettuun käsikirjoitukseen, jota Linna kirjoitti ennen *Tuntematonta sotilasta*, vaikka ei saanutkaan sitä valmiiksi. Romaanissa päähenkilö lähtee keskustelemaan sielunsa hädänalaisesta tilasta piispan kanssa. Piispa aloittaa puhumalla taivaasta ja Kristuksen verestä, mutta vähitellen hänen on päähenkilön kritiikin edessä otettava tie avukseen. Piispan puhe uskosta vaihtuu uskon tieteelliseen perusteluun, ja lopulta hänen on tunnustettava, ettei hän itsekään usko, vaikka ihmisiä rauhoittaakseen uskotteleekin uskovansa. Romaanin oli tarkoitus osoittaa, miten tällainen uskoteltu onni johtaa ihmiset onnettomaan tilaan. Uskonto kehotti tunnustamaan synnit Jumalalle, vaikka ne pitäisi tunnustaa itselleen ja siten vakavasti uskoa omaan syntyisyyteensä. Tieteeseen vetoava piispa oli päähenkilön mielestä itse asiassa valehtelija. Mutta hyvin ei mennyt romaanikäsitteellisen päähenkilölläkään, joka oli tajunnut, että hänen tekojaan ohjaa ”merenpohjalieju”. ”Sisäänpäin kääntynyt aggressio” on tuhoamassa hänen mielentasapainonsa, ja samalla tavalla oli käymässä kirjailijalle itselleenkin epäonnisen kirjoitustyön syövereissä.

Linna oli itse myöhemmin sitä mieltä, että Messiaan kariutuessa hajosi lopullisesti lapsuudesta periytynyt normimaailma. Myöhemmät pääteokset osoittavat kuitenkin, että se mikä 1940-luvun lopussa särkyi, sijoittuu lukemattomina pieninä jälkinä pääteoksiin. Uskonto ja *Raamattu* pysyivät Linnan kirjailijanuralla keskeisemmässä roolissa kuin yleensä ajatellaan.

”Niin kuin hyvin tiedetään, on Jumala kaikkivaltias, kaikkietävä ja kaukaa viisas”, aloittaa *Tuntemattoman sotilaan* kertoja. *Pohjantähti*-trilogiakin alkaa merkittävällä raamatullisella viitteellä: ”Alussa olivat suo, kuokka – ja Jussi”. Viitteet eivät ole irrallista ironiaa, vaan niillä on romaanien kokonaisuudessa merkittävä tehtävä, kuten Jyrki Nummi on väitöskirjassaan *Jalon kansan parhaat voimat (1993)* osoittanut.⁶

Jo *Tuntemattomassa sotilaassa* on enemmän raamatullista taustaa kuin yleensä ajatellaan. Romaanin alkusivuilla sotamies Pentti Niemi kirjoittaa Paloaukean tyhjentyneissä parakeissa lautasänkynsä pohjaan tiedot itsestään sekä eräänlaisen henkisen testamentin: ”Alokas, veripää, monni. Kun lähestyt tätä petiä, niin riisu ruojut jaloistasi, sillä peti, jota lähestyt, oli vanhan pyhä paikka.” Siinä on viittaus *Raamatun* toiseen Mooseksen kirjaan. Mooseshan joutui ollessaan paimenena palavasta pensaasta huutelevan Herran puhutteluun: ”Älä tule lähemmäksi! Riisu kengät jalastasi, sillä paikka jossa seisot, on pyhä.” Puhuttelun päätteeksi Mooses saa Jumalalta suuren tehtävän: ”Sinun on vietävä minun kansani, israelilaiset, pois Egyptistä.”⁷ *Tuntemattomassa sotilaassa* sotilaiden saamaa tehtävää ei ilmaista näin selvästi, mutta pieni ei sekään ole: on vietävä Suomen kansa yli vaikeiden vaiheiden turvaan. Tämä raamatullinen taustakertomus jatkuu pieninä viitteinä läpi *Tuntemattoman sotilaan*, ja se osoittaa, että Linnan romaani on paljon muutakin kuin realistinen raportti viime sodasta.

Pohjantähti-trilogian ensimmäisessä lauseessa Linna mukailee Johanneksen evankeliumin ensimmäistä lukua, jakeita 1–8: ”Alussa oli Sana. Sana oli Jumalan luona, ja Sana oli Jumala. – Tuli mies, Jumalan lähettämä, hänen nimensä oli Johannes. Hän

6 Nummi 1993, passim.

7 2 Mooseksen kirja 3: 5.

tuli todistajaksi, todistamaan valosta, jotta kaikki uskoisivat siihen. Ei hän itse ollut tuo valo, mutta valon todistaja hän oli.”

Romaanin alkusivuilla selviää, että Koskelan Jussi onkin oikealta nimeltään Johannes, eikä hän jää romaanin ainoaksi Johannekseksi, sillä myös kaksi hänen poikaansa saavat toiseksi etunimekseen Johannes. Vielä kolmannessa polvessa Koskelan taloa jää isännöimään Juhani Koskela. Johannesen evankeliumi levittäytyy näin laajana koko romaanin ylle. Mistä valosta tämä merkkinen Johannes, Jussi Koskela, tulee todistamaan? Heti alkuun käy selville sekin, että Jussin etunimet ovat Johannes Vilhelm. Tämä panee lukijan mielikuvituksen liikkeelle: siinä on vihje Johan Vilhelm Snellmanin henkilöimään kansalliseen projektiin. On kyse suomalaisuudesta, jonka olemusta ja luonnetta teos alkaa selvittää. *Raamattu*-viitteiden ja piilotettujen rinnastusten välityksellä raamatullinen taustakertomus kulkee kaiken aikaa trilogian pinnan alla, ja myös Lauri Salpakarin hahmo liittyy tähän tärkeään taustakertomukseen, kuten pyrin seuraavassa osoittamaan.

”Ihminen ja pappi”

Lauri Salpakarin keskeiselle problematiikalle voisi hakea varhaisen vertailukohdan Runebergin *Vänrikki Stoolin tarinoista*. Runossa ”Döbeln Juuttaalla” Runeberg kuvailee kuumesairasta kenraalia, jota rovasti on tullut lohduttamaan. Döbeln ajaa kuitenkin papin pois, koska maa on hädässä ja mieli teki taistelemaan. Rovastin kommentti on ajatuksia herättävä – kaikkia myöhempiäkin kirkonmiehiä ajatellen. Hän lohduttautuu sillä, että ”ma tein, mink’ ihminen ja pappi voi”, huokaisee ja jatkaa herkkupöydässä paistinsyöntiä. Edellä hahmoteltuja Linnan teosten raamatullisia pohjakuvioita vasten on pakko miettiä, antaako myös *Pohjantähti*-trilogian pappi synninpäästön itselleen uskomalla tehneensä kaiken, minkä ihminen ja pappi voi.

Jos tarkastellaan yksityiskohtaisemmin Salpakarin esiintymistä Linnan trilogiassa, ensimmäiseksi kiinnittää huomiota se, että teoksessa puhutaan yleensä joko papista, kirkkoherrasta tai rovastista, mutta nimeltä Salpakari mainitaan vain harvoin. Ensimmäisessä osassa ”Salpakari” esiintyy kolme kertaa, toisessa yhden ainoan kerran ja kolmannessa kuusi kertaa. ”Papista” sen sijaan puhutaan 399 kertaa, ”kirkkoherrasta” 489 kertaa ja ”rovastista” 356 kertaa. Tämä osoittaa, että romaanin näkökulma on Pentinkulman vähäväkisessä kansassa ja sen suhteessa instituutioon. Torppareille ja heidän jälkeläisilleen Salpakari ei ole Salpakari, vaan nimenomaan pappi, kirkkoherra tai rovasti.

Trilogian ensimmäisen osan perusteella voidaan päätellä, että Lauri Salpakari on valittu seurakunnan kirkkoherraksi vuonna 1897 (TPA I, 11, 91–94). Hän on 28-vuotias helsinkiläinen, alkujaan Lars Albin Stenbom, jolla on ollut pääkaupungissa tukeaan vahva yläluokkainen sosiaalinen verkosto. Linna oli aineistoa kootessaan tutkinut kirjallisuudesta esimerkiksi kirkkoherran silloisia ikävaatimuksia, ja helsinkiläistausta oli tärkeä siitä syystä, että näin saatiin mukaan ajan johtavan sivistyneistön yhteiskunnallisia ajatuksia.⁸ Oppineisuus paistaa Salpakarin vaalisaarnasta, kun hän kauniilla ja lempeällä äänellä puhuu rakkaudesta ja armosta ”Kristuksen pyhän persoonan ole-

8 *Virtaranta* 1973, 386.

muksena”. Siinä on romaanin lukijalle vahva, paradoksaalinen viite tuleviin kansallisiin koettelemuksiin. Kansalaissovituksena Salpakari on siis 49-vuotias, seurakuntansa hyvin tunteva pappi.

Ennen kuin tullaan vuoden 1918 väkivaltaisuuksiin trilogiassa on kuvattu monelta taholta pentinkulmalaisten suhdetta kirkkoon ja uskontoon. Romaanin talollisille samoin kuin kirkkoherran rouvalle Jumala on koston ja järjestyksen Jumala. Ellen Salpakari on ehtinyt jo kiittää Jumalaa siitä, että kenraalikuvernööri Bobrikov on murhattu. ”Jumala, anna anteeksi, mutta minä kiitän sinua”, hän huudahtaa kuullessaan uutisen. (TPA I, 214) Työväenyhdistyksen uhitellessa ja näyttäessä voimaansa Laurilan häädön yhteydessä Töyryn emäntä ihmettelee, eikö Jumala jo piankin rankaise pilkkaajiaan. (TPA I, 266) Uuden, torppareille edullisen lain tultua hyväksytyksi töyryläiset ovat tyytyväisiä siihen Jumalan johdatukseen, että häätö tuli tehtyä ennen lain voimaantuloa. (TPA I, 441) Jumalan ymmärtäminen yhteiskunnallisen vallan poliisivoimiksi käy hyvin ilmi Töyryn emännän valituksesta kapinan puhjettua: ”Eiköös sentään tähän Jumalakin puutu... Kun se kerran on laillisen hallituksen pannu vallan päälle.” (TPA II, 209) Esimerkit voivat vaikuttaa liioittelevilta ja propagandistisilta, mutta muun kansalais-sotakirjallisuuden taustaa vasten ne eivät ole sitä, kuten jäljempänä käy ilmi.

Lauri Salpakari on porvarillisella puolella itse asiassa romaanin sovinnollisin hahmo samaan tapaan kuin räätäli Halme on punaisen puolen sovinnollisin hahmo. Kirkkoherra on kärsinyt omantunnontuskia jo siitä, että on suostunut vaimonsa ehdotuksiin lohkaista osa Jussi Koskelan raivaamista pelloista pappilan yhteyteen. Kertoja kuitenkin vihjaa kommentissaan Salpakarin perusongelmaan, haluun vetäytyä vastuusta: ”Kun oikein hyvin sattuu, niin tuntuu kuin Jumalan käsi olisi ottanut elämän suojaansa ja kuljettaisi sitä läpi kaikkien vaikeuksien. Kun kirkkoherra otti Töyryn kanssa puheeksi pappilan asiat, hän sai niin selvää tukea aikeilleen, että Töyry oikeastaan puhui kaiken sen mitä hänen itsensä piti sanoa.” (TPA I, 213) 1970-luvun alun kirjailijahaastattelussa Linna perusteli Salpakarin kuvaa juuri tästä näkökulmasta: ”Tahdoin luoda heikon hyväntahtoisen miehen kuvan, joka ympäristön paineiden alaisena ei pysty pitämään kiinni – omista periaatteistaan.”⁹

Vuosien 1917–1918 Salpakaria ei missään nimessä voi nimittää sotakiikhoilijaksi tai yhteiskunnallisten konfliktien tietoiseksi kärjistäjäksi. Hän ei innostu poikansa Ilmarin lähdöstä Saksaan sotilaskoulutukseen, vaikka myöhemmin unohtaakin tämän epärointinsa (TPA II, 47, 186). Jo kesän 1917 maatalouslakkojen aikaan kirkkoherra yrittää sovitella, mutta ei saa mitään aikaan isäntien yleisen mielipiteen vuoksi. (TPA II, 103, 106) Tärkeätä on huomata sekin, että kirkkoherra toisin kuin hänen vaimonsa pitää käsitteet selvinä: hänestä maatyöväen lakkoilu ei ollut Jumalan rangaistus, vaan sosialistien kiihotuksen seurausta. (TPA II, 104) Lakot ja tiedot poliittisista levottomuuksista maassa tietenkin kiihdyttivät kirkkoherraakin, niin että hänen saarnojensa sävy terävöityy: ”– turmelus on vallannut kansan. Kaikki etsivät omaansa eikä kukaan Jumalaa. Maailman humuun ja kirkunaan hukkuvat profettojen äänet.” Häntä harmittaa myös torppareiden ja maatyöväen lisääntyvä tönkeys ja röyhkeys. (TPA II, 145, 147)

Kun punakaarteja aletaan perustaa, kirkkoherra varoittaa Koskelan Jussia päästämästä nuorempia poikiaan sellaiseen ”verikaartiin”. Akseli oli hänestä jo toivoton ta-

9 Virtaranta 1973, 386.

paus, ”sosialismin sokaisema”. Jussi tottelee pappilan väkeä ja varoittaa poikia menemästä ”semmisiin tappokaarteihin”. (TPA II, 179–180) Kirkkoherra tuntee räätäli Halmeen tavoin luontaista vastenmielisyyttä aseita kohtaan, mikä käy ilmi hänen luovuttaessaan poikansa haulikon punakaartilaisille. Sen sijaan hän osoittaa merkittävää siviilirohkeutta vastatessaan ärhentelevälle Akselille: ”Jos Koskela luulee, että minä pelkään räyhäämistä niin hän erehtyy.” (TPA II, 200–201)

Kun ensimmäiset pappilassa kuullut tiedot valkoisten nopeasta menestyksestä osoittautuvat perättömiksi, kirkkoherra alkaa jopa pohtia, olisiko punaisten taistelulla sittenkin oikeutuksensa. Hän merkitsee paperille sosialistien opinkappaleita ja alkaa sitten kumota niitä lujittaakseen omaa vakaumustaan. Itseanalyysi johtaa Salpakarin pitämään rohkean saarnan, josta räätäli Halme käy nuhtelemassa häntä. Halmeen ja kirkkoherran keskustelu on itse asiassa Salpakarin roolin kannalta yksi romaanin ydin-kohtia. Halmeesta on tullut käskijä, mutta kirkkoherran tavoin hänkään ei viihdy tässä roolissa, koska syvimmän tyydytyksen hän kokee silloin, kun on vääryyttä kärsineen roolissa. ”Vähän aikaa he kumpikin todistelivat toisilleen minkälaisia marttyyreja olivat, ja lopulta he olivat yhtä vihaisia kuin alussa”, kertoja toteaa. (TPA II, 291–294)

Kun kartanon paroni on murhattu, kirkkoherra hetken epäröityään pitää kirkossa väkevän puheen raakuutta ja väkivaltaa vastaan. Kainin merkki otsallaan tappajat tulisivat harhailemaan vieraila mailla ”kintereillään rikostensa häpeä”, ja ”antakoon Jumala heille anteeksi jos voi”. Puhe tulkitaan punaisten taholla vastavallankumoukselliseksi kiihotustilaisuudeksi, ja kirkkoherra teljetään kunnaskodilla olevaan tilapäiseen pidätysselliin, jossa häntä nöyryytetään kaikin tavoin. Mutta täälläkin kirkkoherran sovitteleva luonne nousee esiin, hän jakaa eväitään vartijoille, ja kun vanhimmat vartiomiehet jo ennakoivat tappiota ja ovat peloissaan, kirkkoherra vakuuttaa, että vain rikollisia rangaistaan. Toisaalta kirkkoherran asenne jyrkkenee vankeuden ja nöyryytysten vuoksi. Kiukuissaan hän ajattelee, että on saatava ”Vanha testamentti voimaan... koko ankaruudessaan.” (TPA II, 316–324)

Sodan jälkeen Salpakarin puhetyyli muuttuu. Pitäjän suojeluskunnan valatilaisuudessa kirkonmäellä pitämässään puheessa hän esittää sodan jo selvästi uskonsodaksi, jossa Jumala on ollut valkoisten puolella: ”– – hän on siunannut oikeuden aseet voitola”. (TPA II, 405) Lukiessaan jälleen ilmestyviä sanomalehtiä Salpakari järkyttyy erityisesti pappien murhista. Vaikka hän kokee, että kostonhimo ei kuulu hänen asemaansa, hän ei kykene hillitsemään vihaansa: ”En minä itseni vuoksi, mutta on kysyttävä, onko yhteiskunnalla oikeutta olla nyt lempeä.” (TPA II, 382) Retorisella tasolla hän siis edelleen vetäytyy henkilökohtaisesta vastuusta.

Sodan jälkiselvittelyissä kirkkoherra joka tapauksessa yrittää pelastaa Koskelan Akselin nuorempia veljiä kuolemantuomiolta. Hän antaa heistä myönteisen lausunnon tuomioistuimelle ja yrittää vielä myöhemminkin puhua poikien puolesta, vaikkakin turhaan. Hänen mieltään vaivaa sekín, että jääkäripoika Ilmari on jäänyt pitäjään komendantiksi ja osallistuu näin teloituksiin. (TPA II, 400, 408, 420) Vielä Koskelan Alman tullessa pyytämään, että ammutut pojat haudattaisiin kirkkomaahan, kirkkoherra vetoaa määräyksiin ja vaimonsa Ellenin aktiivisella tuella torjuu pyynnön. (TPA II, 422)

Romaanin tarjoamaa kuvaa Salpakarista voi selittää muutamilla kirjailijan omilla tulkinnoilla tästä henkilöahmostaan. Linnan tulkinnot johdattelevat suoraan siihen

ydinkysymykseen, millä tavoin Lauri Salpakarin henkilöhahmo ja vuoden 1918 tapahtumat liittyvät yhteen. Kun Edvin Laine filmasi 1960-luvun lopulla *Täällä Pohjan tähden alla* -trilogiaa, Linna luonnehti Laineen pyynnöstä elokuvantekijöille mielikuviaan romaaninsa henkilöistä. Lauri Salpakaria hän kuvaili tässä yhteydessä seuraavasti:

”Ikä 30–50. Pituus 180 vaiheilla. Hoikka. ’Herraskaisen’ hienostunut ja sulava käytös. Korostetun kohtelias ja ystävällinen. Omantunnonarka, mutta kykenemätön toteuttamaan sen vaatimuksia. Luonteeltaan epävarma jonka minuuus uskonnon avulla yrittää pysyä ehjänä. Ilman kouliintuneisuuttaan ja sivistyneisyyttään vaikuttaisi naiivilta ja lapselliselta. Vaimostaan riippuvainen, mutta ei ’tossun alla’ sanan banaalissa merkityksessä, vaan siksi että on tähän syvästi kiintynyt eikä kykene sen vuoksi olemaan tarpeeksi päättäväinen tätä kohtaan. Elämänvaikeuksien ydin: olla yhtä aikaa Herra ja Jeesus. Kuvastaa täten kirkon jakomielisyyttä, ja sen vuoksi on varottava tekemästä hänestä tossun alla olevaa narria, koska hänen problematiikkansa on nähtävä edellä mainittua taustaa vastaan ja sen vuoksi kantavana ongelmana.”

Avoin kysymys on, kuinka hyvin Edvin Laine ja Matti Ranin onnistuivat elokuvassa nostamaan esiin Linnan mainitseman dualismin. Joka tapauksessa Linnan mielikuva henkilöahmostaan yhtä aikaa ”Herrana ja Jeesuksena” viittaa siihen, kuinka vaikea kirkkoherran on sovittaa yhteen autoritaarisen päättäjän ja ratkaisijan ja toisaalta sovittajan ja anteeksiantajan roolejaan.

Kirjailijan omien kannanottojen valossa Lauri Salpakarin hahmo asettuu myös 1900-luvun alun Suomen poliittisia ja yhteiskunnallisia aatteita vasten. Kirjoittaessaan vuoden 1960 historiantutkijapolemiikin yhteydessä sisällissodan syistä Linna antoi viitteen Salpakarin henkilöahmon ymmärtämiseksi. Tärkeä tausta vuoden 1918 tapahtumille oli Linnan mielestä ollut suomalaisen yhteiskunnan erilaisuus verrattuna useimpiin länsimaisiin demokratioihin ja varsinkin Pohjoismaihin. Suomesta puuttui porvarillinen liberalismi, joka olisi pehmentänyt yhteiskunnallisia konflikteja ja toiminnut ukkosenjohdattimena. Suomalainen vapaamielisyys ei keskittynyt merkittäväksi yhteiskunnalliseksi voimaksi, vaan hajautui eri tahoille.¹⁰ Pentinkulmalla Lauri Salpakari edustaa parhaiten liberalismien perinnettä, mutta tukea tunteilleen hänen on turha yrittää hakea lähipiiristään. Hän jää yksin.

”Pyhä sota”

Salpakarin henkilökuva, jota on edellä luonnosteltu itse romaanin perusteella, on hyvä asettaa aikaisemman suomalaisen kirjallisuuden perinnettä vasten, jolloin sen merkitystä on helpompi arvioida. Linna ei kirjoittanut kirjallisista perinteistä irrallaan, vaan hyödynsi ja myös kritisoi koko sitä mentaalista varastoa, jonka aikaisempi kirjallisuus tarjosi, myös suhteessa vuoden 1918 tapahtumiin. Jos Linnan trilogia vaikutti 1960-luvulla vahvasti kansalaisten historia-näkemykseen, saman oli tehnyt aikanaan myös valkoinen vapaussotakirjallisuus, jota Linna ei voinut pitää oikeudenmukaisena, vaan joka ärsytti ja loukkasi häntä.

¹⁰ *Linna* 2000, 120–121.

Vapausotakirjallisuuden valtavirtanahan oli nähdä punaiset kirkon- ja uskonnonvastaisena raakalaislaumana ja valkoisten sota pyhänä sotana, jossa agraarisuuden ja uskonnon mielikuvat yhdistyivät. Arvi Järventaus, joka oli ollut sodassa kenttäpappina, kirjoitti välittömästi sodan päätyttyä sotamuistelmansa *Tykkien virsi* (1918).¹¹ Autenttisina muistelmina pientä teosta on tosin vaikea pitää, niin fiktiiviseltä sen ote tuntuu. Järventaus kuvaa oululaisen joukon tuloa rintamalle ja osallistumista taisteluihin. Olennaista tämänkertaisen teeman kannalta on se, että kansalaissota näyttäytyy Järventaukselle ”pyhänä sotana”, jossa Jumalakin on valkoisten rintamassa. Punaiset nähdään vahvasti kirkon ja uskonnon vihollisina: ”Kun oman maan mies ihmisyytensä unohtaen käy vainolaisen kanssa isien temppeleitä hävittämään, tahtoen särkeä sen alttarin ja vaihtaa iäksi sen urkujen äänen, silloin on totisesti tykkien aika saarnata oikeut-ta ja veisata tuomiosta, joka kohtaa jumalattomia.”¹² Järventaus oli sodan jälkeen arvostettu kirjailija, usean valtionpalkinnon saaja, ja hänen uskonnollinen tulkintansa kansalaissodasta ei ollut mitenkään poikkeuksellinen. ”Miss äsken hurme maata kasti, suo oraan itää runsahasti”, rukoilee vielä keskeisempi suomalaiskirjailija V. A. Koskenniemi ”Isänmaan virressään” (1918) yhdistäen hänkin uskonnon ja talonpoikaisuuden kuvat toisiinsa. Teoksessa vanhus antaa sodan päätyttyä aseensa lapsen käteen, jotta Suomesta ei koskaan puuttuisi miehiä, kun ”kutsui isänmaa ja kotikontu,/ usko isien ja omatunto / sotaan pirua ja ryssää vastaan.”¹³

Myös arvostetun Maila Talvion romaanissa *Kurjet* (1919) on selkeä uskonsodan asetelma.¹⁴ Hämmäläiseen maalaiskylään kantautuneet ensimmäiset tiedot ”Jääkärimarssista” olivat kuulostaneet vihan ja koston julistukselta, mutta sodan lähetessä niistä tuli ”Jumalan ääni, hänen kevätlähehtiensä huuto kiusatulle kansalle”. Ajateltiin, että Jumala ei enää sietäisi valhetta maan päällä, vaan lähettäisi apuun jääkärit, ”totuuden sotajoukon”. Jääkärien saapuminen tulisi olemaan ikään kuin ylösnousemuksen juhla. Pitäjän kirkkoherrakin uskaltaa sanoa uhitteleville punaisille suoraan, että ”Herra ei enään kauan anna itseään pilkata”. Kirkkoherran rohkeudesta seuraa, että hän joutuu antamaan Kristuksen sovitusuhrin: punaiset surmaavat hänet ja naulaavat kirkon alttaritauluun kärsivän Kristuksen paikalle.

Valkoisessa kansalaissotakirjallisuudessa painotettiin yleisesti työväestön ja punaisten uskonnon- ja kirkonvastaisuutta, vaikka esimerkiksi Paavo Kortekankaan väitös-kirjan mukaan työväestön kirkonvastaisuus ei ainakaan aikaisemmin ollut mitenkään itsestään selvää.¹⁵

Kansalaissotaa kuvanneessa kaunokirjallisuudessa papin murha oli yleinen aihe. Se esiintyy esimerkiksi Eino Leinon *Punaisessa sankarissa* (1919), Jarl Hemmerin *Onni Kalvassa* (1920, suom. 1921), Hilja Haahden *Todistajassa* (1921), Martti Santavuoren *Hiljtyneessä lehdessä* (1937) ja Ilpo Kaukovallan (1938) romaanissa *Lippujen hulmutessa*.¹⁶ Papin murhasta tuli kansalaissotakuvausten suorastaan olennainen aihe.

11 Pappien toiminnasta sodassa ja sen jälkeisillä punavankileireillä ks. *Pekkalainen & Rustanius* 2007; *Eino Murtorinteen* artikkeli tässä julkaisussa käsittelee sisällissodan vaikutusta suomalaisen teologiaan.

12 *Järventaus* 1918, 125–131.

13 *Koskenniemi* 1918, 43.

14 *Talvio* 1919, 324, 380, 398, 435.

15 Vrt. *Kortekangas* 1965.

16 *Koskela* 1999, 222–235.

Pohjalaisten koulupoikien näkökulmasta sotaa kuvaavassa Santavuoren romaanissa kerrotaan, miten valkoisia joukkoja kohtaa Tamperetta lähestyttäessä kauhistuttava näky: punaiset ovat surmanneet raasti seurakunnan kirkkoherran ja naulanneet hänen kirkon alttaritauluun.¹⁷ Myös Kaukovallan kansalaissotaromaanissa kerrotaan maalaisseurakunnan kirkkoherran surmaamisesta,¹⁸ ja Eino Leinon romaanissa kerrotaan maalaispappien surmaamisesta, yksi heistä on ristiinnaulittu.¹⁹

Vaikka valkoisen vapaussotakirjallisuuden yleisilme suhteessa pappeja vainoaviin punaisiin onkin tyly, yksittäisissä romaaneissa on toki variaatioita, ja jopa ymmärtämystä punaisia kohtaan. Tällainen romaani on esimerkiksi Hilja Haahden *Todistaja*. Se on kuvaus rintaman punaiselle puolelle jääneen papin ja hänen perheensä elämästä talvella 1918. Romaanin yleisilme on ylitsepursuvan uskonnollinen: kansalaissota esitetään taisteluna pakanuutta vastaan. Romaanin päähenkilö pastori Mikko Salmi ajattelee punaisista: ”Isä, anna heille anteeksi, sillä he eivät tiedä, mitä tekevät.” Papin ja hänen perheensä kuvauksessa nousee silti esiin myös epäröintiä ja epävarmuutta. Mikko Salmi on alkuun sodanvastainen pappi, joka ei ymmärrä eikä hyväksy vaimonsa veljen yritystä osallistua punaisten aseiden kaappaukseen kotikaupungissa: ”Murhaan en voi sinua siunata. Sotaan kyllä, jos esivalta kutsuisi. Mutta siitähän ei nyt ole kysymystä, vain omavaltaisesta uhkateosta.” Alkuun pappi on ollut myös suojeluskunnan vastustaja. Romaanin porvarillinen lähipiiri toivoo pappilan väen omaksuvan joko sotaisen valkoisen asenteen tai vähintäänkin pelastavan oman nahkansa paikkakunnan porvariston opportunistiseen tapaan keinolla millä hyvänsä, mutta Salmi ei halua olla opportunisti. Hänestä tulee ”uskonsankari”, kun hän kirkossa pidetyssä työväenkokouksessa, marseljeesin soidessa, nousee puhumaan, jolloin punaiset ampuvat hänet. Uskonnollisesta loppuratkaisusta huolimatta Mikko Salmen ristiriitaisuus kielii jotakin siitä epävarmuudesta ja epäröinnistä, jota ajan papisto ehkä tunsi yrittäessään liikkua henkisten rintamien välillä.

Yleisesti ottaen kirjallinen kenttä pyrki sodan jälkeen nostamaan valkoisten näkemysten sisällissodan syistä ja seuraamuksista vallitsevaksi. Tilannetta eivät muuttaneet muutamat kriittiset toisinajattelijat ja heidän romaaninsa, kuten Frans Emil Sillanpään *Hurskas kurjuus* (1919) tai Elmer Diktoniuksen *Janne Kubik* (1932), joissa pyrittiin ymmärtämään hävinneitä. Valkoista mielenmuokkausta tapahtui kaikilla lohkoilla, historiankirjoituksessa, sanomalehdissä, yleistajuisessa tietokirjallisuudessa, kaunokirjallisuudessa ja jopa sarjakuvissa ja lastenlehdissä.²⁰ Suomalainen kirjallisuus oli toisin sanoen merkittävässä asemassa, kun rakennettiin mielikuvaa sisällissodan ja uskonnon liittymisestä toisiinsa.²¹ Tämä vahva, asenteisiin vaikuttanut tausta on muistettava, kun lähdetään arvioimaan Linnan trilogian pappikuvaa.

17 *Santavuori* 1937, 299.

18 *Kaukovalta* 1938, 232–233.

19 *Leino* 1927, 399, 408–409.

20 *Koskela* 1999, 223.

21 Poikkeuksellisen kriittisen näkökulman esitti teoksissaan *Jarl Hemmer*. Vaikka *Onni Kokko* (1920) luonnehtii sotaa vapaussodaksi, jossa kotimaan kamaraa voitetaan venäläisiltä suomalaisille, romaanin eettisessä ydinkohdassa tälle näkemykselle esitetään antiteesi sotaan väsyneen jääkärikapteenin suulla: ”Olen väsynyt, ja koko teurastus inhottaa minua.” (Hemmer 1920, 163) Vielä pitemmälle Hemmer menee romaanissaan *Mies ja hänen omatuntonsa* (1931). Siinä Suomenlinnan vankileirin pappi sovittaa omalla kuolemallaan sen moraalisen ristiriidan, joka sisällissodan yleisen ihmisten surmaamisen keskellä on hänen mieleensä syntynyt.

Valkoisen vapaussotakirjallisuuden lisäksi Linnan trilogian taustalle on hyvä asettaa myös vanhan työväenkirjallisuuden perinne. Vuosisadan alun työväenkirjallisuudessa pappi esitettiin enimmäkseen kielteisessä valossa, köyhien riistäjänä ja naisten viettelijänä. Etenkin työväenrunoissa oli usein purevaa pappeihin kohdistuvaa satiiria.²² Linnan kirjailijatoveri Lauri Viita liittyy pappissatiireineen ja pappikuvauksineen tähän taustaan paljon voimakkaammin kuin Väinö Linna. Viidan 1950 ilmestyneessä romaanissa *Moreeni* kerrotaan mm. punaisen Tampereen kukistumisesta keväällä 1918, jolloin Pispalan punaiset perheet, toisin sanoen naiset, lapset ja vanhukset, ahtautuivat Aleksanterin kirkkoon katutaisteluita pakoon. ”Tampereen evankelis-luterilainen seurakunta oli koolla, vain pappia puuttui”, romaanin kertoja toteaa ironisesti.²³

Hävinneen osapuolen mentaalinen perintö eli tietenkin paljon voimakkaammin muisteluina kuin julkaistussa kirjallisuudessa. Suomalaista muisteluperinnettä tutkineen *Ulla-Maija Peltosen* mukaan hävinneellä puolella mieliä oli katkeroittanut, että virallinen julkisuus ei myöntänyt valkoisen puolen vääryyksiä ja väkivaltaa samalla kun se liioitteli ja väristeli hävinneen puolen rikoksia ja väkivallantekoja. Hävinneiden puolella koettiin lisäksi, että sodan jälkeen keskeiset viranomaiset kuten papit, tuomarit ja opettajat toimivat puolueellisesti voittajapuolen hyväksi. Katkeralta oli tuntunut sekkin, että hävinneen puolen oikeutta omaan perinteeseen, esimerkiksi vainajien muiston vaalimiseen, ei virallisessa julkisuudessa myönnetty. Tällaiset syyt pitivät pitkään, aina 1960-luvulle asti, yllä ”muistojen rintamia”.²⁴ On hyvä muistuttaa mieliin, että Linnan alkuperäiseen kirjoittamismotivaatioon kuului kritiikki vuodesta 1918 luotua yksipuolisen valkoista kuvaa vastaan ja siten Peltosen toteamien vihamielisten rintamien purkaminen.

Linnan pappiskuvaa on hyvä tarkastella näitä kahta, valkoista ja punaista perinnettä vasten. Valkoisen vapaussotakirjallisuuden taustaa vasten Salpakaria kohdellaan talven 1918 aikana vähintäänkin siedettävästi. Vanhan työväenkirjallisuuden taustaa vasten Salpakari taas on maltillinen, inhimillinen pappi – inhimillinen myös heikkouksissaan.

Pentinkulman Golgata

Kaunokirjallisen teoksen merkitystä ei kuitenkaan voi palauttaa sen enempää varheman kirjallisuuden kritiikkiin kuin historiallisiin tosiasioihinkaan, esikuvina olleisiin ihmisiin tai todellisiin tapahtumiin, joita kirjailija ikään kuin jäljentäisi. Esikuvia on paljon eikä niiden luetteleminen selitä teoksen merkittävyyttä. On haettava myös niitä rakenteita, jotka ovat ominaisia vain tälle teokselle.

Lauri Salpakarin henkilökuva on siten irrotettava vielä kauemmas historiallisista vastaavuuksista, jotta sen koko merkittävyys ja tehtävä teoksen kokonaisuudessa paljastuisi. Voitaisiinko Salpakarin rooli nähdä sittenkin kirkon kannalta hyvin keskeisenä pohdiskeluna? Lisäpiirteiden asia saa, kun huomataan, että vuoden 1918 tapahtumat Pentinkulmalla ovat itse asiassa Jeesuksen kärsimyshistorian muunnelma. Trilogian ta-

22 *Palmgren* 1966, 381–382.

23 *Viita* 1950, 118.

24 *Peltonen*, internet 2000.

rinaan kytkeytyy vertauskuvallinen ulottuvuus, jossa kristillinen hyvä ja paha sekä Golgatan tapahtumat saavat tärkeän aseman. Tähän asiaan on viitattu ensin parissa vähälle huomiolle jääneessä yliopistollisessa opinnäytteessä,²⁵ ja laajemmin ja perusteellisemmin *Pohjantähti*-trilogian raamatullisia virityksiä on tutkinut Jyrki Nummi väitöskirjassaan *Jalon kansan parhaat voimat*.

Jo romaanin ensimmäisessä osassa pannaan alulle suuri Jumalan ja Saatanan välinen vuoropuhelu. Myyttinen taistelupari tulee esimerkiksi Koskelan Akselin mieleen, kun hän riitelee äitinsä kanssa kirkkoherran itsekkyydestä. Alman mielestä ei saanut unohtaa, että kirkkoherra oli sentään Jumalan palvelija, mutta Akseli on toista mieltä: ”Mhy... Perkeleen palvelija se on... Ja oikeen pääpirun palvelija onkin.” (TPA I, 219) Monien, lähes huomaamattomien vihjeiden varassa romaaniin alkaa rakentua kahden myyttisen voiman välinen jännite, joka purkautuu trilogian toisessa osassa. Kun paroni on murhattu, kirkkoherra pitää kirkossa rohkean siunauspuheen, jossa Saatana ja Jumala asetetaan vastakkain: ”Älkää peljätkö, sillä saatananakin ajalle Jumala on pannut määrän.” (TPA II, 315) Kirkkoherra kokee Saatanan ja Jumalan välisen rintamalinjan kulkevan punaisten ja valkoisten välissä, mutta romaanin lukija huomaa ennen pitkää, että rintamat ovat epäselvemmät ja monikerroksisemmat.

Räätäli Halmeesta tulee eräänlainen Pentinkulman Jeesus. Asia tuodaan pitkin romaania esiin pienin viittein. Halmetta kutsutaan ”Mestari Halmeeksi” – kyse on tietenkkin räätälimestarista, mutta arvonimeen liittyy myös kristillinen vihje. Halme käyttää mielellään Jeesuksen repliikkejä ja raamatullisia kuvia puhuessaan. Kun hän kaavailee Akselille palopäällikön virkaa, hän sanoo: ”Kunhan aika tulee, toimii käteni, joka mah-
taa yhtä ja toista.” (TPA I, 234) Myöhemmin toisessa osassa hän hakee Akselin kotoa toteamalla: ”Nouse ylös ja pue yllesi. Sinun on lähdettävä työväentalolle heti.” (TPA II, 79–80) Halmeen rooli tulkitaan myös paikkakunnalla Kristus-roolina. Hänen kuoltu-
aan puhutaan, että hänen viimeiset sanat olisivat olleet, että ”Jumala antas anteeks niil-
le kun ne eivät tiedä mitä tekevät...” (TPA II, 524)

Trilogian toisessa osassa esitetään Halmeen ja Salpakarin hahmoissa uusi versio Jee-
suksen ja Pietarin tarinasta.²⁶ Kirkkoherra toimii heikkouttaan vastoin vakaumustaan
ja kieltää kolmasti Halmeen. Ensimmäisen kerran se tapahtuu lakkoneuvotteluissa,
joissa kirkkoherra joutuu pahaan välikäteen ja luopuu omasta henkilökohtaisesta va-
kaumuksestaan yleisen mielipiteen hyväksi: ”Omasta puolestani suostuisin kyllä – –.”
(TPA II, 103) Sen jälkeen, kun vallan itselleen ottanut eduskunta oli hajotettu, kirkko-
herra joutuu selittelemään Halmeelle, miksi hän hyväksyy tämän sosialisteille epäedul-
lisen ratkaisun: ”– – Svinhufvud on sanonut, että hajotus oli täysin laillinen ja vain ju-
listuksen perusteissa oli vikaa.” (TPA II, 148) Sekin on falski perustelu. Kolmannen ker-
ran kirkkoherra kieltää Halmeen valmistellessaan saarnaansa, jossa hänen on tarkoitus
puhua punaisten hirmuvaltaa vastaan. Hän ummistaa silmänsä yhteiskunnallisilta epä-
kohdilta ja uskottelee itselleen, että paha häviää yhteiskunnasta, kunhan ihmisten pa-
huus saadaan poistettua. Mutta perimmältään hän tuntee perustelunsa huteraksi:

25 *Nampajärvi* 1981; *Ehrukainen* 1984.

26 Trilogiassa puhutaan kahdesti apostoli Pietarista, molemmat maininnat sijoittuvat toiseen osaan. Puhuessaan Pentinkulman torppareille Halme muistuttaa ironisesti, kuulijoiden kuitenkin huomaamatta hänen ironi-
aansa, että Pietari oli suuri vasta sen jälkeen, kun hän oli kuullut tietyn kukonlaulun. (TPA II, 85) Toisen ker-
ran Pietari mainitaan keskellä kansalaissotaa, kun Salpakari kamppailee omantuntonsa kanssa. (TPA II, 292)

”Herra sinä tiedät heikkouteni, sen takia et voi kieltää voimaasi minulta. Minä, ikuinen Pietari-parka, rukoilin sinulta sirua voimasi kalliosta –.” (TPA II, 292)

Halmeen viimeisissä vaiheissa kertautuvat monia yksityiskohtia myöten Getsemanen tapahtumat. Valkoiset saapuvat Pentinkulmalle pääsiäisen aikaan. Halme ei pakene vaan odottaa kohtaloaan. Getsemanessa Jeesus, joka tiesi mikä häntä odotti, sanoi vangitsijoilleen: ”Ketä te etsitte?” Kun sotilaat hakevat yönsä valvoneen Halmeen aamulla kotoaan, tämä kysyy: ”Minuako te etsitte?” Samaan tapaan kuin Jeesus kieltää Pietaria tarttumasta miekkaan tehden siitä periaatekysymyksen Halme kysyy sotilailta: ”Mutta miksi noin paljon miehiä ja kivääreitä. Tehän tiedätte, että jo periaatteeni kieltävät minua tappelemasta.” (TPA II, 377) Halme tuomitaan kuolemaan ja ammutaan. Tällä tavoin hän kuolee muiden syntien vuoksi – esimerkiksi kaikkien hellbergiläisten poliitikojen, jotka kyllä ovat kylväneet vihaa, mutta onnistuvat nyt kiepsahtamaan ihmeellisesti tavalla jaloilleen.

Loppujen lopuksi kirkkoherrasta ei ole auttajaksi eikä välittäjäksi, kun väkivallan ja koston mainingit lyövät Pentinkulman ylitse. ”Kirkkoherra on pystynyt rakentamaan Pentinkulmalle vain Pietarinkirkon”, kuten Eija Ehrukainen tutkielmassaan tiivistää.

Onko Linnan lukijoilla sitten mahdollisuutta nähdä edellä kuvatun kaltaisia vertauskuvallisia kaaria Linnan trilogiassa? Golgata-yhteyksiensä vuoksi trilogia tuntuu loittonevan tavallisen lukijan kokemusmaailmasta. Syvemältä ottaen näin ei kuitenkaan ole laita. *Raamatun* kautta teokseen löytyy kollektiivinen kosketuspinta. Raamatullinen kieli ja kuvasto ovat vuosisatojen mittaan kasvaneet niin syvälle suomalaiseen ajatusmaailmaan, että teoksen piilorakenteenakin ne puhuttelevat lukijoita. Vastaavalla tavalla lukijoiden tunteisiin ovat vedonneet myös sellaiset suomalaisen kirjallisuuden klassikot kuin Aleksis Kivi tai Pentti Haanpää.

Lopuksi

Linnan trilogia synnyttää kokonaisen joukon kysymyksiä. Onko papin seurattava omantuntonsa ääntä, jos se on toinen kuin kirkkoneuvostojen ääni? Onko kirkon puolustettava erityisesti heikkoja? Missä kulkee todellisen kansalaisrohkeuden ja haihattelevan idealismin raja? Onko valtionkirkon omaksuttava ihmisen elämää ja kuolemaa koskevissa suurissa kysymyksissä valtion kanta? Nämä ovat kysymyksiä, joihin en ole oikea henkilö vastaamaan. Eikä niihin tyrkytä vastauksia hyvä kirjailijakaan, sellainen kuin Linna, mutta hän joka tapauksessa haastaa pohtimaan niitä.